

POSTMODERN GEOGRAPHY. THEORY AND PRAXIS

(Szerk.: Claudio Minca)

(Blackwell Publishers, Oxford, 2001, 305 o.)

BOROS LAJOS

Sokan a civilizált világ történetének egyik legjelentősebb társadalmi átalakulása-ként értelmezik a posztmodern (vagy a gazdaság tekintetében posztindusztriális) kort. Ebben az időszakban kis túlzással újjászületett a társadalomtudomány. A hazai olvasó a magyarországi szakirodalomban kevés alkalommal találkozhatott a „posztmodern” földrajzi értelmezésével. Napjainkban a nyugati szakirodalom egyik legjelentősebb irányzataként jelenik meg a posztmodern filozófia beépítése a földrajzi gondolkodásba. A 12 tanulmányt tartalmazó kötet semmiképpen sem ad teljes képet a modern-posztmodern vitáról, nem összegzi azt. A kiadvány előzménye egy 1999-es velencei konferencia volt, amely hasonló címet viselt, mint a most ismertett mű. A szerkesztő *Claudio Minca*, a velencei egyetem professzora nem többet (és nem kevesebbet) vállalt fel, mint hogy egy kötetbe rendezzen néhány, újfajta megközelítést alkalmazó tanulmányt. Bemutatja, milyen hatása van napjaink vitáinak a földrajztudományra (milyen viták zajlanak magán a geográfián belül), melyek azok a kérdések, amelyekre a geográfiának mindenképpen válaszokat kell keresnie. Ezáltal a „modern földrajz” kritikáját is adja a válogatás.

Mint minden tanulmánykötet, illetve több szerzős mű, a *Postmodern Geography* sem egységes. Nehéz dolga van a recenzensnek tehát, amikor ezt a sokszínű kötetet kell bemutatnia. A posztmodern mellett a neomarxista megközelítés is markánsan megjelenik a kötet lapjain. Az egyes szerzők eltérő megközelítése miatt vitákkal is találkozunk szép számmal – olykor egyes kifejezéseket, eseményeket teljesen másképp értelmeznek. Erre kiváló példa, hogy míg a St. Louis-i Pruitt-Igoe lakótömb 1972-es felrobbantását a modernista tervezés kudarcának beismeréseként és a „posztmodern gondolat” megjelenéseként ünnepli az előbbi irányzat képviselője, addig a neomarxisták értelmezése a társadalmi egyenlőtlenségek kezdetének, a lakáshoz való jog semmibevételének tekinti ugyanezt az eseményt. Szintén észrevehető a különbség az angolszász és a „kontinentális” szerzők között. Úgy tűnik, hogy míg az előbbieknél a gyakorlat a hangsúlyosabb, addig utóbbiak írásai inkább elméletiek.

A hazai geográfián nevelkedett recenzent meglepi, néha meghökkenti a „merészség”, amellyel e kötetben találkozik. Számunkra nem hétköznapi dolog, ha egy geográfiai műben *Orwellre*, *Wittgensteinre* vagy *Foucault-ra* hivatkoznak, ha a művészeteket a földrajzi vizsgálat elemeként, tárgyaként kezelik, vagy ha a térképet a valóság metaforájaként értelmezik. Ha illusztrációként egy *El Greco* freskó vagy

Malevich „Fekete négyzet”-e szerepel egy tanulmányban. A szerzők nemcsak a földrajz hagyományos társtudományaiból merítenek, hanem bátran használják az irodalmi, képzőművészeti, filozófiai fogalmakat is. Az pedig akár zavaró is lehet, ha latin vagy francia kifejezések szerepelnek fordítás vagy magyarázat nélkül a szövegben. Figyelemre méltó az a szókimondás is, amellyel például az emberi szükségletekről vagy a hajléktalanok problémájáról beszélnek. A kötetben szereplő kritikai geográfusok meg sem kísérik, hogy a „kívülálló” pozíciójából írjanak: a filozófiai vagy politikai semlegességtől nagyon is távol állva vállalják elkötelezettségeiket. Ezen túl feladatuknak érzik a politika, a döntéshozatal befolyásolását. Persze mindez megfelel a könyv céljának: bemutatni, hogy milyen új megközelítésekkel lehet a földrajzot művelni, hogyan jelenik meg a kutató egyénisége, felfogása a kutatásban.

A *bevezető* tanulmányban („*Postmodern turn*”) *Michael Dear* ironikusan, sőt néhol maró gúnnyal, cinizmussal ír a „posztmodern” körüli vitákról, a politikai jobb- és baloldal részéről megfogalmazódó kritikákról. Mindkét oldalról veszélyesen radikálisnak, nihilistának tartják az irányzatot, emellett azonban azt is felhozzák ellene, hogy semmi újat nem hozott, csak a már ismert dolgokat új néven nevezi. Számos idézettel mutatja be az egymásnak gyakran ellentmondó érveket. *Dear* szerint a „posztmodern” hármast értelmet hordoz: a *kor*, amelyben élünk, egy *stílus*, végül pedig megközelítésmód, *filozófia*. A szerző a kritikaként megfogalmazott állításokat nem egy esetben büszkén vállalja, és a posztmodern megközelítés értékének vallja. Így tesz például az állítólagos ideológia-ellenességgel, ideológiamentességgel. (Egyébként egyetérthetünk *Dear*rel abban a tekintetben, hogy valóban megmosolyogtató, ha egy irányzatot ideológiamentességgel vádolnak, ugyanakkor megkapja a dogmatikus jelzöt is.) Áttekinti, hogy a „posztmodern” milyen hatással volt a társadalomföldrajzra és a várostervezésre. Míg az előbbi beépítette magába, addig az utóbbira viszonylag kevés hatással bírt. *Dear* megadja az alaphangot, és mintegy felkészít minket a mű további részeire. Emellett a rengeteg hivatkozás kiváló alapot jelent, ha meg akarjuk ismerni a posztmodern irányzatot, el akarunk mélyedni a róla zajló vitákban.

A kötet többi része három témakör köré csoportosul, amit tükröz a szerkesztés is. Az *első rész* („*Cities*”) korunk városi tereinek átalakulásával, az urbanizációs folyamatok alakulásával és mindezek társadalmi hatásaival foglalkozik. *Edward W. Soja* („*Exploring the Postmetropolis*”) összegzi kritikai földrajzi álláspontját a városokkal kapcsolatban; az általa Postmetropolisnak nevezett városfejlődési rendszert írja le. Los Angeles példáján vezeti le korunk nagyvárosi problémáit, fejlődési irányait. Az urbanizáció új elemei arra készítetnek minket, hogy az eddigi gondolkodásmódot, vizsgálati módszereket félretegyük, és megpróbáljuk megérteni, miben is áll az elmúlt évtizedek városi átalakulása. Széles áttekintést nyújt e folyamat társadalmi, politikai következményeiről.

Don Mitchell („*Postmodern geographical praxis?*”) posztmodern helyett „post-justice”, azaz (társadalmi) igazságosságon túli városról ír. Némiképp abszurd módon, a nagyvárosokban a küzdelem nem a szegénység, hanem a szegények ellen

folyik. A hajléktalanok mindennapi szükségleteinek kielégítését gátolják a különféle szabályozások, rendőri, városvezetői fellépések. Kirekesztik őket a városból, illetve annak bizonyos területeiről, mindennapi cselekedeteiket, létfenntartásukat kriminalizálják. Ebben minden ellenkező szándéka ellenére vétkes a posztmodern földrajzi gyakorlat is.

Hasonló gondolatmenetet követ *Cindi Katz* (*"Hiding the target"*) is: a geográfusok feladata, hogy segítsenek visszaszerezni a városi tereket az onnan kirekesztettek, marginalizáltak számára. Élesen szembehelyezkedik a neoliberális kapitalizmussal és annak társadalmi következményeivel. A mai politikai diskurzusnak sokkal kevésbé témája a szegénység vagy a hátrányos megkülönböztetés, mint a korábbi években, de ez nem azért van így, mert maguk a problémák kisebbek lennének. Kritikája középpontjában egy városi revitalizációs program – a New York-i Grand Central Partnership –, illetve a hozzá kapcsolódó társadalmi elkülönülés áll. Bizonyos városi terek „biztonságos és tiszta” jelzőkkel való illetése a szerző szerint valójában azt jelenti, hogy a „nem odavalóktól” tartják őket tisztának és biztonságosnak.

A kötet *második részében* (*"Scales"*) a földrajzi lépték kérdése került a középpontba: hogyan befolyásolja a globalizáció folyamatának vizsgálatát. A hagyományosan kiindulópontnak tekintett globális-lokális kettősség nagyban meghatározza és korlátozza a gondolkodásunkat, vizsgálatainkat. A három tanulmány mindegyike ezt a hamis dualitást kívánja elkerülni, alternatív értelmezési módokat javasolnak napjaink társadalmi, kulturális és területi folyamatainak földrajzi vizsgálatában.

Neil Smith (*"Rescaling politics"*) szerint a globális hatalom dimenziói erőteljesen átalakulnak, mindez pedig együtt jár a világ földrajzi átalakulásával. Az „új urbanizmust” drámai mértékben befolyásolja a városi társadalom és gazdaság, illetve a politikai irányítás átalakuló kapcsolatrendszere. Úgy fogalmaz, hogy ha elfogadjuk a térbeli különbségek társadalmilag meghatározott vizsgálati módszerét, akkor nyilvánvaló a politika és a földrajz szoros kapcsolódása.

Giuseppe Dematteis (*"Shifting cities"*) című tanulmányában vitázik azzal az állítással, hogy a városok fizikai és funkcionális átalakulása egy „posztmodern” várost hozna létre: helyesebbnek tartja a „változó modern város” kifejezés használatát. Mégis úgy véli, hogy a „modern” földrajz egyre kevésbé képes választ adni a globalizáció által felszínre hozott problémákra. A földrajz maga is változik: az egyediség keresése helyett a hasonlóságok kutatása válik lényegessé. Megkísérli egy olyan gyakorlat kialakítását, amely együtt értelmezi a globális erők és a helyi szereplők, helyi milió gyakorta konfliktusokkal terhelt és bonyolult kapcsolatrendszerét.

Steven Flusty (*"Adventures of a Barong"*) a globalizáció mindent átható folyamatának megértésében látja a posztmodern földrajzi gyakorlat feladatát. A globalizáció ebben az értelmezésben jelen van minden lokalitásban, így a szembeállítás nemcsak hamis, hanem értelmetlen is.

A *harmadik részben* (*"Mappings"*) a térképeken keresztül a geográfia térfelfogását értelmezik és kritizálják a szerzők. A probléma az, hogy a hagyományos megjelenítési módok gyakorta éppen a lényegét takarják el, az egyszerűsítések sokszor az ábrázolt folyamatok, jelenségek lényegét érintik.

Denis Cosgrove és *Luciana de Lima Martins* ("Millennial geographics") a földrajz művészetek felé nyitását vizsgálja a londoni és római millenniumi ünnepek tükrében. Olyan módszert tartanak szükségesnek, amely egyszerre érti és aktivizálja a teret – ezt nevezik ők "performative mapping"-nek. A földrajzi ábrázolásmódok kétségkívül létező ellenmondásai nem eredményezhetik azt, hogy elhagyjuk őket. Ehelyett más tudományterületek, illetve a művészetek felé nyitva egyfajta kreatív megújítást kell végeznünk.

A szerkesztő *Claudio Minca* saját esszéjében ("Postmodern temptations"), voltaképp egyetértésben a gyűjtemény más szerzőivel, úgy gondolja, hogy a modern földrajz modelljei és a földrajzi ábrázolás válságban vannak, ami egy újféle felfogás szükségességét támasztja alá. Végigkalauzolja az olvasót azokon a „kísértéseken”, amelyek a posztmodern gondolkodás felől igyekeznek a tér értelmezését átalakítani. A modern logika szerint a világot látványosságként kezeljük és ábrázoljuk. Ha következetesen gondolkodunk, ezt el kell vetnünk a posztmodern tér esetében. (Persze számos kérdés felmerülhet e ponton az olvasóban. Van-e posztmodern tér? Vagy csak a posztmodern folyamatok által érintett terek, térrészletek vannak, netán ez sem igaz?) A földrajzi ábrázolások nem csupán eligazítanak minket a térben, hanem egyúttal létrehozói is annak. Ezért a teret és területet nyitott és változó egységként kell kezelnünk; egy végtelen változási folyamatnak nem csak elszenvedője vagy tárgya, hanem részese is.

Vincenzo Guarrasi ("Paradoxes of modern and postmodern geography") az általa térképezési iróniának (*cartographical irony*) nevezett felfogásra alapozza tanulmányát. Párhuzamot von a nyelvi kifejezésmódok és a térképészeti ábrázolás között. Az irónia használata a beszédben azt eredményezheti, hogy a beszélő a szavainak éppen ellenkezőjét gondolja. Az irónia felismerése nélkül valódi üzenete nem jut el a hallgatóhoz. A térképészeti irónia alkalmazása és felismerése hasonló módon segíti a tér megértését és megismerését. A modernitásra jellemző térfelfogást mint korlátozó tényezőt értelmezi. A tér „posztmodern megértését” a földrajzi információs rendszerek, a valóság digitális ábrázolása teszik lehetővé, mivel feltárják a világ és annak modern értelmezése közötti különbséget.

A harmadik rész záró tanulmányában *Franco Farinelli* („Mapping the global”) a kvantumelméletet hívja segítségül, mint a posztmodern földrajzi gyakorlat inspirációs forrását. Elemzi a „kartográfiai diktatúrát”, amely meghatározza a földrajzi gondolkodást Ptolemaiosz óta. A „hagyományos” geográfiában a kutató és a vizsgálat tárgya közt ott van a térkép – így szűrőként működik. A modern kartográfiai értelmezés szükségszerűen képtelen ábrázolni a világot, amely többé már nem térképként működik, hanem bonyolult kölcsönhatások határozzák meg. (Hasonló a helyzet, mint a fizikában, ahol a kvantumelmélet kialakulásával a fizikusoknak szembe kellett nézniük, hogy nem minden igaz, vagy nem úgy igaz, ahogyan addig gondolták.) A világot nem úgy kell értelmeznünk mint térképet, hanem mint szférát. Ez viszont nemcsak az ábrázolást változtatja meg, hanem az ábrázolt objektumról való gondolkodásunkat, ezen keresztül pedig annak térszervező, téralkotó hatását is.

A kötetet a svéd *Gunnar Olson* tanulmánya zárja ("Washed in a washing machine"). Erős kritikával illeti magát a „posztmodern” és a magát posztmodernnek nevező földrajzi gyakorlatot. Rámutat az angolszász és az olasz szerzők közti felfogásbéli különbségekre, amelyek – mint ahogy azt már említettük – a kötetben is nyilvánvalóvá válnak. Visszavezeti a posztmodern gondolkodást a reneszánszig. Egyszerre zavarba ejtő és magával ragadó az a megközelítés és összefüggésrendszer, amellyel *Olsonnál* találkozunk. Számunkra nem mindennapi élmény földrajzi művekben olyan merész „kísérletekkel” találkozni, mint például a *Magritte* vagy *Duchamp* művészetéről, szemléletének formálódásáról szóló hosszas elemzés. Írása nyugodtan szerepelhetne művészetfilozófiai gyűjteményben is. Bizonyosan állítható, hogy *Olson* megy a legtávolabb az új területek felfedezésében. Azonban ez a bátorság nem öncélú: a meglepő megközelítést a tér és a valóság pontosabb megértésének érdekében használja. Az objektum és a megfigyelő, az „én és te”, az információ és befogadója kapcsolatát elemzi, bőségesen merítve más területekről, olyan tudományokból, amelyek a földrajznál lényegesen messzebb jutottak mindennek vizsgálatában. Az ilyen diszciplínákból átvett analógiákra építve mutatja be térfelfogását.

Utószavában Soja mintegy összefoglalja a tanulmánygyűjteményt. Rámutat a megközelítésben fellelhető különbségek mögött álló kulturális háttérre és a mindezek mellett meglévő közös pontokra. Szerinte a különbségek oka az is lehet, hogy Amerikában a „posztmodern” sokkal erősebben jelentkezik a földrajzban és mélyebbre jutott, mint az európai kontinensen. A modern földrajz kritikájaként a posztmodern megközelítés három egymással összefüggő módon nyilvánul meg: dekonstrukciós eljárás vagy nyelvezet a szöveges vagy vizuális reprezentáció során, továbbá a posztmodernitás interpretációja mint a jelenlegi világ földrajzi helyzete, végül pedig összefüggő ismeretelméleti kritikai rendszer, amely a jelenlegi földrajzi gondolkodás radikális megváltoztatására irányul. Mindez változó erővel és fontossággal jelentkezik az egyes írásokban. Legtöbbet, nem véletlenül, *Olson* eszszéjével foglakozik, hiszen a legszemélyesebb, legbátrabb, talán legprovokatívabb írás a kötetben a svéd professzoré. Maga a „posztmodern” sem egységes; mutatja ez a kötet is. A bonyolultság és az egyszerűség hívei az irányzaton belül is összezsapnak: *Olson* „amerikai szönyegbombázás”-ról és „olasz precizitás”-ról ír ennek kapcsán. Mint *Soja* állítja, a különbségek talán némiképp tompultak a kötet előzményeképp hivatkozott velencei konferencia óta – ez azonban távolról sem jelenti azt, hogy megszűntek volna, vagy éppen árnyalatnyiak lennének.

A kötetben szereplő tanulmányok tisztán társadalomtudományiak – alig találunk utalást a földrajz kétosztatúságára. Ennek oka az, hogy a „posztmodern” elveti a duális gondolkodást, mint amilyen a társadalom-természet szembeállítás is. Ha a már korábban említett meglepő megközelítésre, szóhasználatra gondolunk, a hazai viszonyok között talán felmerülhet a kérdés: egyáltalán földrajz-e amit olvasunk? Nem inkább filozófia, nyelvészet vagy szociológia? Pedig csak arról van szó, hogy a posztmodernnek nevezhető kor bonyolult problémái, kérdései összetett válaszokat kívánnak. A geográfia problémamegoldó (sőt probléma-felismerő) képessége erősödik az ilyen jellegű „próbálkozásokkal”. A többféle felfogás és megközelítés, sőt

viták ellenére a kötet egységes abból a szempontból, hogy minden szerző a földrajzi elmélet és gyakorlat közötti kapcsolatot vizsgálja. A két fő szervező erő (téma) a kötetben a posztmodern urbanizmus kihívásainak vizsgálata és a globalizáció (vagy másképp fogalmazva a globalitás állapotának) kérdése. Talán kissé leegyszerűsítve, sarkítva úgy fogalmazhatjuk meg mindezt: tucatnyi szerző álláspontját olvashatjuk arról, hogy napjaink problémáira milyen válaszokat adhat a földrajz, illetve milyen kérdésekre kell válaszolnia, amelyekre eddig nem sikerült, esetleg meg sem kísérelte. Mi az új a világban? Mi az új a földrajzban? És mi a földrajz helye a világban?

A kötet a magyar olvasó számára kétségtelenül kritikainak tűnhet, azonban meg kell jegyeznünk, hogy a 12 tanulmány ebből a szempontból sem egységes: néhol erősebben, másutt pedig kevésbé markánsan jelenik meg a kritikai jelleg. Számunkra mindenképpen ablakot nyit egy másfajta gondolkodásmód felé, amely kissé talán hiányzik a magyar társadalomföldrajzból. A posztmodern kor kihívásai érintik tudományunkat is. E kor folyamatainak térbeli olvasata, elemzése hozza létre a posztmodern geográfiai gondolkodást. Persze ha *Sojának* a kötetet záró soraira gondolunk, akkor ezt a definíciót, sőt semmilyen egyéb definíciót ne fogadjon el az olvasó. A szerkesztő szerint legfontosabb üzenete a kötetnek nem az, hogy „így kell”, hanem sokkal inkább az, hogy „így is lehet” földrajzot művelni. Ekképpen pedig melegen ajánlott minden, a társadalomföldrajzzal vagy a társadalomtudományokkal foglalkozó szakembernek. Még akkor is, ha olvasásához és megértéséhez nem árt, ha vannak ismereteink más, a földrajzhoz számunkra nem magától értetődő módon kapcsolódó tudományterületekről.